

ИЛИЈА И. ВУКИЋЕВИЋ – МИСЛИ И ИМПРЕСИЈЕ

Сажетак: У раду се разматрају *мисли и импресије* у Вукићевићевим приповијеткама које, налазећи се најчешће изван основних фабуларних токова и заплета, говоре о њему и као ствараоцу и као човјеку уопште. Са једне стране, оне исказују његову склоност ка мисаоности, ка рефлексјама о свијету, његова размишљања о времену и пролазности, о природним законима који су вјечни. Са друге стране, у тим *записима са маргина*, поготово када су њихови предмети доживљаји природе, описи пејзажа, слике годишњих доба, открива нам се и Вукићевићева истанчана осјећајност, која, у поетичком смислу, означава његово кретање ка модерни.

Кључне ријечи: модерна, рефлексје у књижевности, импресије/импресионизам, лирска проза

I

Приповијетке Илије И. Вукићевића, објављиване 80-их и 90-их година XIX вијека, доносиле су у српску књижевност нове књижевне изразе, идеје и осјећања, и нове умјетничке вриједности. У панорамском прегледу, те новине обухватале су егзотичне предмете приказивања, необичне ликове, психофизиолошке мотивације, снажан осјећај за приказивање чулних сензација из стварности – боја, мириса и звукова, јак интерес за језик и стилизацију израза, и једну хришћанску самилост за људе са маргина друштва. „Све успешније залажење у душу изношених личности и особита симпатија према њима; уношење локалне боје; ... разумевање природе; лако и непосредно причање, без књишких уобичајености; ... запажање карактеристичних знакова и детаља, који опису дају јасно изразито обележје; у првоме реду живот, истински живот, прост али етички чист...“¹, основни су елементи и поступци Вукићевићевог приповиједања.

Његов невелики али разноврсни опус (38 приповједака, слика и бајки те двије драме) поетички се одређује између потпуног/високог реализма, са једне, и модернијих праваца у књижевности и умјетности – натурализма, импресионизма и симболизма, са друге стране. Због несумњивих квалитета

¹ Јеремија Живановић, *нав. дјело*, стр. XXI.

био је предмет интересовања и старијих проучавалаца српске књижевности, нпр. Љубомира Јовановића² и Јеремије Живановића³, и новијих: Драгише Живковића⁴, Радована Вучковића⁵, Душана Иванића⁶. Уопштено, сви су се слагали у томе да је „са појавом Лазе Лазаревића, Симе Матавуља, Илије Вукићевића, Светолика Ранковића... српска новелистичка проза добила квалитете високе реалистичке књижевности, са продубљенијом психолошком мотивацијом, са рафинираном новелистичком композицијом и артистичким стилским изразом“.⁷

Међутим, као што је то и правило, постоји и један други и другачији, мање познати Вукићевић, онај који се налази изван својих приповједака, изнад фабуларних заплета и епилога, који стоји по страни од поетичких ставова, књижевних контекста, циљева писања. Предмет рада који слиједи биће управо тај Вукићевић, његова личност, он као писац и умјетник. Кроз низове примјера и цитата покушаћемо да представимо Вукићевића који нам открива детаље из своје интиме, који трага за необичним поредбама, метафорама и симболима, који у својим причањима застане да нам саопшти неку своју мисао, нпр. о срећи или о смрти, који је осјетљив према свим појавама у природи, и слике лирских пејзажа сачињава од прецизних детаља, изнијансираних боја, мириса и звукова.

„Једва чекам да видим мајку“, говори нам наратор у лику путника у зимској ноћи, у причи *Рождество твоје...*, „да сам у истој соби с њом, да дишем мио и нежан дах њен. Осећам већ њене руке над мојом главом и како ми оне скидају сваки терет с душе. Њене ме очи дижу из провале, подижу ме над самим собом, дају ми неисцрпну снагу, а њено ме крило враћа у оно доба кад још ниједан трн није запарао у овај живот“.⁸

Рождество твоје... је једна у низу његових приповједака (ту су још *Стика*, *Искушење*, *Горак хлеб* и друге) у којима наратори имају веома сличне особине и функције, па се са одређеним правом може говорити о једном те истом лику. Он је најчешће на путовању, понекад у лову или у обиласку непознатих крајева, и та му улога омогућава да сусреће различите људе, наизглед просте и обичне, а онда се испоставља да су они углавном несретници,

² Љубомир Јовановић, *Илија И. Вукићевић. Живот и рад*. Предговор у књизи *Људско срце. Приповетке и слике Илије И. Вукићевића*. Српска књижевна задруга, књ. 68, свеска прва, Београд, 1901.

³ Јеремија Живановић: *Илија И. Вукићевић, живот и рад*. Предговор у *Целокупним делима*. Библиотека српских писаца, књига II, Београд [б.г.].

⁴ Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, I–VI (посебно чланци у књизи V: *Илија И. Вукићевић и Српска књижевност епохе реализма*), Београд (друго издање), 1997.

⁵ Радован Вучковић, *Модерна српска проза*, Београд, 1990.

⁶ Душан Иванић, *Српски реализам*, Нови Сад, 1996.

⁷ Драгиша Живковић, *Српска књижевност епохе реализма*, у нав. дјелу, стр. 225–226.

⁸ Илија И. Вукићевић, *Комшије. Целокупна дела*, књига II, нав. издање, стр. 109. Напомена: сви цитати из Вукићевићевих дјела наводиће се по овом издању: у загради иза цитата арапским бројем биће означена књига, а римским бројем страница на којој се цитат налази.

усамљеници и божјаци. Наратор – путник описује њихова лица, куће, начине говорења, њихове животне приче, судбине и снове о срећи, а истовремено прати и своје мисли и осјећања.

У приповиједи *Искушење*, последице познанства са неким чича-Ристом, који је и слијеп, и болестан, и без једне ноге, приповједач нам проговара о себи: „Мислио сам о срећи. Код неких се не може ни небом покрити, а неки су задовољни само да им горе није! Они се, бедни, боје и самих својих мисли, да је не увреде, па да се опет на њих спусти искушење!“ (II, 59).

У њиховом сљедећем сусрету наратор нам открива да и тај старац (у ствари: сваки човјек), премда се чинило да из његовог трагике нема излаза, ипак у животу проналази тренутке своје среће: „Ах, брате, зајеча он, и ово лежање! Што је дан, што је ноћ, мора се лежати! Срећан сам ти само кад спавам: онда и трчим, и гледам, па уживам! Неки дан сам сневао да сам се попео на овај наш јаблан. Стојим као тако на врху, а ветар ме нија и тамо и тамо. Па онда гледам око себе и све видим...“ (II, 65).

Једна од основних Вукићевићевих преокупација управо је човјекова срећа; она се појављује и у наслову једне његове приповијетке, *Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу*, и једне драме, *Срећа и људи*, али срећа као предмет, односно сан о срећи, има своје изражено мјесто и јасно значење и у многим другим његовим приповијеткама.

„Легнем, вели, тако понекад, лежим а не спавам, па онда кажем: ‘ајде да мислим! Кажем себи, на пример: ‘Кажи ти мени, шта је живот?’ ‘Прво, велим, то ти је што једеш и што пијеш, па онда све друго... већ зна се шта је живот.’ ‘Није то све’, кажем себи, ‘има ту још нешто што се не зна’... (...) и онда увек мислим о себи... мислим, на пример, што сам ја овако... овако... но, па сиромаша и, већ зна се, како сам. Ко то зна што је тако са мном?... После велим: ‘То је моја срећа’; па тако се замислим и кажем: ‘Шта је то срећа?’“, исповиједа се пред неколицином пријатеља учитељ у причи *Горак хлеб* (II, 80)

У овом привидном унутрашњем дијалогу види се жеља обичног и простог човјека да досегне смисао свог живљења, и да одреди срећу као такву, али и немоћ да то оствари. На другој страни, кроз размишљања сеоског попа, у истој причи, спознајемо гдје је права величина тих „малих“ људи, и шта је то сиромашки понос:

„Видиш, мој брате, има сиротиње коју Бог само види, и која се само пред њим скида до голе душе, а пред светом, ваљда због имена, због реда неког, шта ли ће бити, пред светом је облачи у троструку хаљину, само да се не види, само да се свету не покаже. Ето, исти овај учитељ. Ја не знам има ли тврђе коре хлеба од његове... веруј, горче нема... А да је од кога заискао, да се коме потужио! Никад, веруј, никад!“ (II, 73).

Између тих и таквих несретника, саосјећајући са њима, креће се Вукићевићев наратор; на једном мјесту, у тренуцима самоће, на путу, између импресија и мисли, он нам открива и један свој поетички став и једно своје задовољство – да више воли живот у мислима него на јави:

„Но и тај ме непрекидан пут замори и тада осећам да и воља и снага ма-лакшавају (...)... и ја опет гледам у бескрајни снег, што се подвлачи тамо далеко под висока, гломазна брда и која у мраку личе на згурене авети. Саоник се црни као дугачка, сура змија и губи се полагаано у мраку... Од коњских копита ошине ме понекад ледена грудвица по лицу и тада пргаво затресем главом, повучем се још више у своју бунду и жмурим као и пре. Веруј, ја живим у мислима исто тако као и на јави. Истина, ту се крећем као с неком контролом свих чула, али бар увек пријатно и увек задовољно.“ (*Рождество твоје...*, II, 92–93)

II

Једна од битних Вукићевићевих особина јесте његова склоност ка рефлексима о свијету и људима. Та мисаоност, која мирно и природно прожима наратореве коментаре, види се већ у првим његовим приповијеткама, у *Комшијама*, у причи *Све сам знаш* (из 1887) и у *Првом унучету* (из 1888. године). И можда је управо она била та *differentia species* због које се овај писац није могао означавати као прости Глишићев, Веселиновићев или Лазаревићев подражавалац. И заиста, он се од њих разликовао по једном властитом, самосвојном књижевном проседеу: он је промишљао свијет који је стварао, он није журио за сретним завршетком или поучним епилогом, његове мисли, једноставне а сугестивне, налик на универзалне исказе, живјеле су и изнад његових фабула и послуже његових прича.

Тако већ у приповиједи *Комшије*, на почецима њених трију дијелова, постоје размишљања о природним законима који су вјечни, о времену, пролазности и старости, а који претходе завршној несрећи и свеопштем песимизму:

1. „И онда су људи“, приповиједа нам наратор, „живели међу собом – као и сада; неје да речем да се много изменило у народу; људи су људи, кад се стигне у године, онако је као и увек“. (I, 11)
2. „Одмакоше дани. Губе се један за другим као капља воде у капљи. Промене бива. Како за кога: некеме осване црн, а некеме благ дан. Сваки има своје послове; ни две јабуке несу једнаке. У селу по старом: зла мало, а добро се лако заборави“. (I, 16)
3. „Протекла је река од времена. Од старих што су још остали, већ су над гробом; неке само невоља и држи на овом свету. Живе, да гледе свој род, своје млађе, и мисле на покојне, за њих више и неје овај свет. Одужили су дуг, па им се ваља спремити на далеки пут. Добро ће их благосиљати“. (I, 20)

Ове мисли о протицању времена, о људским пролазностима, о несталности категорија *добро* и *зло*, *црн* и *благ дан*, о релативности појмова *живот* и *смрт*, не само због својих значења већ и због увјерљивог приповједачевог тона говорења, уздижу се на ниво универзалних исказа. Исто тако, и његова

свевременска позиција „изнад приче“ ауторитативно нас позива да се и ми уздигнемо „изнад наших пролазности“, изнад личних интереса, порива и недостатака, и да као такви уђемо у свијет његових прича.

У причи *Прво унуче* почетни пасус садржи мисли о несталности људских вриједности, које нам на неки начин казују да смо и ми, као и времена у којима живимо, пролазни и подложни промјенама:

„Свако доба има и своје људе. Да је нешто да се неко од сто година поврати, ама само једном да погледа по садањем свету, па би опет јурнуо у гроб. Оно, и једна година донесе много којечега, да се од друге разликује...“ (I, 83).

И пролози сљедећих поглавља у овој причи садрже размишљања која отварају могућности заплета; у једном од њих, такође о протицању времена, наратор нам казује како нисмо само ми ковачи својих судбина, што је својеврсни наговјештај да се један до тада складни живот може окренути у своју супротност (што наравно и бива):

„Прође дан за даном, а месец за месецом. Ил’ се негде гомилају, ил’ ређају, тек и они потекоше путем за својима и понеше собом много којечега, и добра и зла. Свањивали су како којима, неком бели, неком црни. За то није снаге од људске моћи, а оном другом Бог управља, Бог заповеда.“ (I, 96)

А на почетку приповијетке *Је ли жив?*, приче о газда-Алекси, зеленашу и моћнику, коме је као и свима у селу син регрутован у војску и одведен у рат, наратор промишља људску охолост и обијест:

„Малешан ти је човек, мој рођаче и сељаче! Мален је као ивер поред кладе, или као перце код хрпе перја. Само што га понекад нека лудост понесе, те се начини да је што није. Не гледа покаткад на свој образ, нити мери своју снагу, но пресече натанко, па мисли: овако је и никако више. И кад после види себе шта је и како је, не зна где ће од стида!

Тако се беше једно време осилио наш газда-Алекса, као да је затегао уже од земље до неба, па би да се попне где нико не може. Није му било тешко рећи што би други за сан веровао...“ (I, 223)

И увод у приповијетку *Све сам знаш!* садржи размишљања о пролазности; спознаје које нам саопштава приповједач, старац који се сјећа младости, да је све пролазно, па тако и људске невоље, онемогућују и предупређују трагику која је латентно присутна у позадини његових причања:

„Све иде унапред. Корачаш унапред, тица по зраку лети унапред, и време иде, пролази. Чини ти се као да је јуче било, а оно једва се памти. И не приметиш, а лишће опало, окна се замрзла, а топла ти пећ мами озебле руке; напољу мраз, крв да смрзне. Корачаш по пртини; замрзнут снег некако чудно шкрипи. Прође дан, прође ноћ. Тако данас, тако сутра, и – ти бациш шубару у оцаклију, па накривиш сламни шешир; смиље се жути на њему, ти миришеш босиљак, а око тебе шири крила бујно пролеће. Тако то једанпут, тако други пут, тако непрестано, па... (...) Па сваким даном све даље и даље, док једном омркнеш, па се не пробудиш. Тако ти је то! То никог не мимоиђе. Слави Бога, ако имаш кога да ти славу очува. Друго и шта ћеш?“ (I, 35–36)

Као што се види из претходних примјера, тема пролазности (поред оне о људској срећи) има у Вукићевићевом опусу, чини се, веома важно мјесто. Његове мисли о протицању времена и о нашој пролазности, које се издвајају и као самостални искази – максиме, неријетко садрже и његов интерес за језик, за стилизацију језичког израза, каква је ова у причи *Свој грех*:

„Ма’ну време косом, па ког крајем ког окрајком, тек сави снопље и здену своје жито у крстине, да раздреши на Судноме дану. Пуно света под Божјим сводом – као звездâ, па како коса захватала, тако и обарала, док једног дана ма’ну и над Милојевом Маром. Као што је живела, тако је умрла! Ни смртни је час не промени!“ (I, 183)

И овдје већ долазимо до трећег великог приповједачког предмета Илије И. Вукићевића – до теме смрти и умирања.

III

У причи *Свој грех* (која је једна од његових првих остварења) говори се о старцу Милоју којем су дјеца по порођају умирала, а због његовог, сазнаће се касније, блудног живота и полне заразе у раној младости, и о његовом једином преживјелом сину који је био изрод. Послије старчевих исповиједања, прво неком комшији а потом свецу заштитнику, Светом Луки, слиједи опис његових посљедњих тренутака:

„Стиже субота вече. Хучи кошава и гором и пољем. Оштар ветар као нож. Где наиђе, сече! Ситан се снег роји по ваздуху као перје. (...) Милоје весео легао... па се загледао у таванице. Док се оне занијаше, те се отворише нека чудна врата, па блесну отуд светлост као сунчева...

А тамо чуда!... Као грдно неко поље, пуно цвећа и дрвећа... А тамо горе, у врху, види, опет, као неко око, само око, а сјајно као жеравица и опет благо!...

Петом негде огласи поноћ. То куца клепало на небесима, тако веле. Сад све душе Бога виде. ‘Куца клепало!... Куца клепало!’, пролази му кроз мисли... Док поче све да тамни... неста свега... Смо још стоји оно око, онако јарко и благо.

У пећи последња жишка догорева. Пред иконом кандило трепери, а већ му пламен воду хвата. Каткад цвркне, те се пламен заигра и светлост ма’не по соби. Одједном наиђе тишина. Немо доба, ништа се не чује! (...) Тишина као и пре, само се тамо у даљини чује бес ветра и како стара греда на слемени тужно пуцка и цијуче, као да вели: смрт, смрт, смрт“. (I, 192–193)

Представљање Бога синестезијски, у виду свјетлости и топлоте, или метонимијски, у слици једног ока, или етички, као нечега што је благо и добро, а гдје ће све људске недовољности наћи своје уточиште; потом, виђење смрти као мноштва звукова, у низу гласовних фигура (понављања, алитерација, рима); а онда и приказ загробног живота, показују да је Вукићевић већ на почетку свог књижевног рада пронашао и „своје теме“ – умирања и смрти, али и свој израз, своју технику писања.

Нараторова визија персонификоване смрти у „слици“ *Искушење* (1893) заснива се на традиционалном обрасцу „костура у бијелом“, који долази по неугледног божјака чича-Ристу, док лирска стилизација текста открива Вукићевића као изразито субјективног приповједача:

„Дуго нисам заспао... преда мном стоји увек јасно, као у истини, његово тужно и увело лице. И онде, у оном мрачном крају, на смрвљеној слами, он само чека крај!... Како ми тужно звони његов глас: 'Тамо, на лето, рече он, па да пробам!' А кроз таман отвор на баџи и растављене влажне даске на тавану, тихо се спушта бела прилика, са шупљим очима, поиспадалим зубима, и око ње се вија бела, дуга магличаста хаљина. Она прилази без шума и немо, губи се у оном мраку око њега, замотава га са свију страна и спушта своју кошчату руку на његове светле и углачане усне..." (II, 66–67)

Нису, међутим, код Вукићевића мотиви умирања и смрти увијек повезани са људским искушењима, гријеховима или страдањима; у „приповијецима из сеоског живота“ *Све сам знаш!* наратора задивљује љепота природе до те мјере да он у тренуцима заноса и опчињености пожели „да тако умре“! Наравно, умирање овдје не означава ни ништавило ни трагику, ни нестајање ни завршетак живота, него напротив – оно је сједињење са апсолутом, утапање у љепоти природе, предавање Богу, и то је један нови, естетизовани пантеизам:

„Измамило ме лепо вече, па изашао у шљивик (...). Месец ми право у очи (...) Звезде трепере и преливају, као кад прснеш воду према сунцу... Лепота, да човек занемари гледајући! Ко може као Бог... После, како месечина пала на село... и како се по дубовима чисто упалили врхови, а под њима густа тмина, а некако се удубљује у њима, као да у грдну провалију гледаш, а дна јој не видиш... Са брега одблескује светлост – на врху има голич, па као да си синију према зраку окренуо.

Мисли ми се уплеле, па осећам да немам снаге да их размрсим, а свака ми је драга, не знам коју бих прво. Па како она, тако ми се и снага одлива; одлази к'о река, кад отиче, и... да ми је тако умрети". (I, 53)

У овим поредбама најчешће се не доводе у везу двије појавности по некој стварној сличности, већ су више израз Вукићевићеве лирске природе и неуобичајеног, често и изненађујуће необичног посматрања свијета, једне велике осјећајности и необичне асоцијативности: звезде трепере и преливају се „као кад прснеш воду према сунцу“, са брега одблескује светлост „као да си синију према зраку окренуо“, снага се одлива и одлази „к'о река кад отиче“.

И заиста, његова велика, можда највећа тема је природа: описи јесени, прољећа, врелог љетног дана, вечери, зимског јутра, предјела и крајева, веома су чести у његовој прози и дају јој један лични печат искрености и увјерљивости.

У опису зиме који слиједи доминирају поређења, која у први план истичу нараторову оригиналност:

„Стиже зима, и паде снег до колена. Пукла она белина – к'о море. Само оне суре травчице и покоја заветрина ил' где-где осамљено дрво што ремете, онако бело к'о развучено платно. Па што је равно, но и живота нема. (...)

Тако земља, а небо једнолико. Мутно к'о задахнуто окно. Па и што се виде облаци, дошли као рашчешљано прамене вуне, кад им се танки крајеви мешају. Само што од зоре до мрклог мрака веје снежни прамен, те кад ветар захвати, замрсе се беле кокице, па се играју небом, као разбијене искре са зажарене гламље". (*Подсвојче*, I, 285–286)

У импресији која слиједи, чији је предмет залазак сунца у причи *Прво унуче*, наратор је сликар који је одбацио сва школска правила, напустио атеље и изашао у живи свијет природе, и који покушава да језички што прецизније искаже чулне сензације и свјетлосне и колористичке нијансе око себе. Слободне асоцијације и поетске детаљизације издвајају се као поступци Вукићевићевог приповиједања:

„Тек се сунце спуштало за брег, па изгледа као да из самог брега избијају неки ватрени млазови жуто сјајни и како снажно продиру кроз чисто плаво небо. Она светлост што је брегу ближе, блешти и силнија је, па се у даљини све више губи... дошла као распуштене власи сунчеве главе... а крајеви им по обзору од истока... Свуд наишла она лепа летња тишина, као пријатан дремеж пред сном, и која свуда продира, где и зрак може, а преко њега запаја душу у жива створа и као да га нија да успава. Планине у даљини дошле модре и замагљене... па се чини да им се врх везао за висину, ил' као да се спустио плави прамен с неба на земљу. И време спорије отиче – ил' се тако чини. Оне сјајне пруге полагано се гасе... над главом оста густо плаветнило... а тамо над самим заходом још се светли, ал' као да светлост из грдне дубине избија. Док и последњи зрак не заигра, затрепери, па утрну, као последња жишка на огњишту". (*Прво унуче*, I, 110)

Паузе, графички означене тротачкама, успоравају говор тако да вријеме приповиједања траје продужено, што појачава трајање и сâмог времена у причи – заласка сунца. Наратор никуда не жури, његово је причање више осјећање него догађање, а управо се и такав читалац очекује – онај који је склон тим лирским интермецима, који пажљиво прати и уочава скривене детаље, нијансе, боје, осјећања.

Поредбе и асоцијације стварају увјерење да је Вукићевићево виђење свијета непоновљиви доживљај; његове слике природе и чулне сензације које их прате самосвојне су, оне буде живе представе, конкретне асоцијације, ослобађају машту; његов свијет је лирски обојен најчудеснијим бојама, прожимањима, поређењима, везама између удаљених појава, предмета и мисли.

Његово је „небо седефасто"... а маховина је напала захладак око веругавог потока „као растресено перје" (*Два растанка*, I, 252).

У опису децембарског мраза њему се чини да се „сув и леден ваздух спушта на озеблу варош као олован поклопац..."; у кући, кроз решетку фуруне која се црни, ватра сија „као два мачија ока"; а коса на глави Марка бакалина „приличи оном [његовом] набраном и црвенкастом челу, као осушеној трешњи, кад остане спарушен цвет". (*На стражи*, I, 459, 460, 461).

У причи *Подсвојче*, о сиротој Пави која бјежи од куће, тј. од нежељене удадбе, и коју од бијеле смрти спасава Милоје механџија, поетизација је при-

сутна у опису пејзажа: „Ду’ну кошава пољем, те ветар стиже до бреста. Тужно шкрипну стари брест, а кроз суве гране разби ветар своју силу. Тек само што се танак суварак опире сили, па се чује како се ветар цепа. Пишти глас к’о писак на фрули, па како ветар малаксава, то се глас тихо губи, као месечев зрак, кад мине по тихој води“. (I, 294)

У већ помињаној причи *Свој грех*, о Милојевој зарази у младости, мртворођеној дјечи и исповиједањима, људска трагичност исказује се и пејзажем, описом природе који одговара његовом самотном предсмртном песимизму:

„Кад освану дан на који је свецу служио и госте дочекивао – он сам у празној оџаклији.

Стеже му се срце, па тужно загледа по празној одаји. Тишина као у ноћи.

Напољу киша иде као никад. По прозорима се вијугају бразде од капљица; а свуд бара, где оком бацаи. Спустила се нека густа и сива магла, па на све налаже... Да неко с висине гледа на ову земљу, мислио би да јој свећу пале!“ (I, 187–188).

Опис вечери у причи *Стика* јавља се као супротност тешком утиску којег у наратору производи посматрање Стике, „једног с ума сишавшег“ *човечића*; истовремено, природа се представља као нешто много веће и јаче од човјека, од његових брига, патњи и недостатака:

„Том мом равнодушном расположењу пркоси нежна вечерња тишина, што се, као лепа невеста, спушта над планином, над реком и над целом овом околином, запајајући својом крепком снагом и мене и цео живи свет око мене...“ (II, 16)

Ноћни пејзаж, мјесечев сјај, у приповиједи *На месечини*, асоцира нараторевог кума Драгојла на младост и на прве љубавне састанке:

„Знаш, би лепо вече... Седим, а гледам по ширини и како млад месец сјаји с неба... Е, није лепоте, но само песмом да је кажеш... Онај месец, кол’ко срп, а бледуца, те му светлост дошла к’о младо млеко... По трави ударила роса, а ветра ни дим да разнесе. Сети’ се како сам некад такве ноћи с овом мојом... простићеш... Смиљаном!... Ја момак, а она девојка...па још... ех, сија!“ (I, 363)

Међутим, неколико дана послје, у ноћном лову, мјесечева свјетлост у наратору рађа мноштво другачијих утисака: намеће жељу да се ослободи тјелесности и да се уздигне изнад овог свијета, покреће сјећање на покојне пријатеље, на мајчине милоште, и ствара осјећање да је он у овом свету усамљеник, и „мученик“:

„Трава оваква... Тек што је откос пао... понекад заигра као по листу, ил’ шушне зрикавац, те му после слушам ону жалостивну песму... Небо бистро, а са средине сјаји месец, па чисто разгалио веће, те му она светлост сипа к’о благ мелем... А већ тишина... и оно што се живо јавља, к’о да му задњи пут чујеш глас...“

Па ме сустиже нешто... к’о нека туга... и Бог зна шта! Свило ми се нешто око срца, те да задави... Да речем да је жалост... па к’о и није жалост... Нешто велим, да ми је неке чудне силе, те да сломијем ову кору, па да се дигнем по

оном небу... ил' да се од неког севдаха растопим, а да ми памет живи... И кол'ко ме то разломи, још заређаше редом неки знани и пријатељи, а већ сад покојни... к'о да се продетињи'... Сети' се материне милоште и њене бриге... и како сам сад у свету к'о мученик... па се к'о дете подадо', те ми заигра кап испод трепавице... Снађје тако човека!..." (*На месечини*, I, 365)

Иако се на почетку чини да је хронотоп приче *Мала погрешка* уобичајен и типизиран, јер је поред тог „окрајка шуме испод Малог потока“ пролазио пут исти „као сваки пртински коловоз“, а и јутро је било „као свако зимско студено јутро“, ипак је опис сњежног пејзажа који слиједи сасвим личан и неуобичајен: рађен као сфумато у акврелу, са једва примјетним сјенчењима и одмјереним колористичким нијансама, са лирским детаљима и очуђујућим завршним упоређењима, овај опис упућује на један нови, импресионистички правац у књижевности (и умјетности) с краја XIX вијека:

„Јутро је било као свако зимско студено јутро. Кроз нејасну боју, што се преливала у загасито плаветнило, просијаваше беличаста магла и, све гушћа, налеташе на удаљену шуму и варош. Више голих дрвета, по којима се згужвало модричasto иње, дизала се у раздуженим слојевима густа магла и, разнизана више врхова, таласала се као зеленкаст дим, хватајући се окрајцима за ниске обзорне облаке – то беше прилика давно загашеној ватри, са које се још лагано колутао бео дим“. (I, 437)

А када његове асоцијације постану слободније, када мисаона спајања његових предоци буду из удаљенијих подручја, као нпр. у сљедећој реченици: „По широкој се пољани простро снег, по врху окорео и само погде пресечен правим пртинама, које се међу собом уплетаху као бразде на длановима.“ (*Мала погрешка*, I, 437); онда је то знак да је Вукићевић прешао праг уобичајених поређења, заснованих на стварности, и да је прешао у свијет слободних, необичних и онеобичавајућих асоцијација.

И тада је све могуће, па и опис шездесетогодишњег чича-Марка у причи *Неколико слика из живота једног „јунака“*, опис који се састоји из низа пјесничких слика и митолошких симболизација које се смјењују техником филмске умјетности:

„Под још густом и седом косом спуштало се сниско, а широко чело, што је у два маха оперважено прогрушалим обрвама, те личаше на осушен цвет, коме чаша надвисује перје... Под веђама црне, крупне очи... а у њима, у дубини, ко зна где, светлуца неки жар... видиш бистар кладенац, који усред трулог пања осјајкује свежином. Шта пута, када се прелију оним седефастим сјајем, чини ме се да стојим пред гвозденом капијом, иза које ко зна да л' се крије празан, пуст камењар, где ни суре траве нема, или, ко зна, какав пашин конак, где усред сараја скаче шедрван, где се играју златне рибе са још лепшим девојкама, а стражу им чувају оковани лавови... После, и они густе бели бркови, лепа прилика за шестоперни буздован... (...) Или, опет, колико је пута пре првих петлова обилазио најдаље вртаче и слазио до 'дубоког јаза', не би л' затекао змајеве на њихову колу, ил' видео пола бика пола човека, што сваке ноћи мути воду у том јазу...“ (I, 395–396)

Очигледно је: ове слике нису настале на основу стварности, у некаквом (било каквом) процесу подражавања, већ поступком низања слободних нараторових асоцијација, предоџби и импресија.

Овај пристрасни и естетизовани опис чича-Марка, у којем доминира артистичка природа наратора, накратко се продужава и у опису његове унуке; међутим, у слици која слиједи открива нам се да се пишчев калеидоскоп окреће и да нови и необични свјетови настају и уз малу помоћ опијума:

„Један плавокоси вижљаст враг, с великим плавим, увек насмијаним очима, вазда пуна нежног девојачког лукавства и оног тако примамљива мажења. Чини ми се, кад је погледам, да се у чуну возим по Дунаву, да сам запалио дебео чибук с маковим цветом, па да се и ја и чун обрћемо, а свест трепери као њено смешкање. А Дунав дуг, па нигде краја!“

IV

Предмети овог рада су неки од доминантних приповједних поступака Илије И. Вукићевића – његова склоност ка мисаоности, ка рефлексијама о људима, времену и пролазности, и његова лирска осјећајност, импресионистички доживљаји свијета и поетски описи пејзажа.

У темама које је и он у то вријеме обрађивао није више доминирала вањска стварност – оне се сада односе на човјекова осјећања, на подсвијест и вољу; његова психолошка стварност је мистична, симболична, често и нејасна.

Његови ликови се остварују не кроз радњу (која се све више укида), већ се прецизним језиком, детаљима и психолошким дијалозима продире у њихове унутрашњости, емоције и импресије.

Његов стил није ни логичан ни уобичајен; стилизације у говору и у описима служе изражавању емоција, понекад и чистом артизму.

Поступци приповиједања су дефабуларизација, поетизација, естетизација; детаљ и нијанса постају важнији од објективне или цјеловите истине, која се више и не очекује.

Вукићевићев наратор је субјективан, пристрасан, и има улогу не више учитеља него умјетника; ни читалац, међутим, није више пасиван (јер му се свијет, догађаји и ликови не објашњавају као неупућеном ученику, и ништа му се више не сугерише) – он сâм почиње да истражује и да открива необични свијет универзалних мисли и необичних импресија.

Књижевна дјела имају функције да покажу да осим објективног постоје и други свјетови и друге стварности, или, пак, да остваре чисту умјетност.

И код Вукићевића су присутни нови, хибридни жанрови, као нпр. поетска проза, лирска црта, импресија.

У поетичком смислу, сви ови поступци и све ове особине, које се могу пратити и код других српских писаца на „преокрету векова“ (Радован Вучко-

вић), односно у времену „дезинтеграције реализма“ (Драгиша Живковић), откривају нам какве су се промјене дешавале у његовој прози, тј. какво је било његово кретање ка модерни.

Mladenko Sadžak

ILIJA I. VUKIĆEVIĆ – THOUGHTS AND IMPRESSIONS

Summary: This paper considers *thoughts* and *impressions* in Vukićević's long-short stories that, although oftentimes being outside the main storylines and plots, tell about him as a man and writer in general. On the one hand, the stories express his tendency to contemplate, to reflect on the world, to ponder of the passage of time and eternity, or of eternal natural principles. On the other hand, in his *writings on the margins*, especially when his subject-matters are experience of nature, descriptions of landscapes, depicting of seasons, we learn of Vukićević's distinctive sensibility that marks his path to Modernism.